

Anglický neumelecký text v slovenskom kultúrnom prostredí

(*The Last Three Minutes* v slovenskom preklade)

VLADIMÍR BILOVESKÝ (BANSKÁ BYSTRICA)

Slovenské kultúrne prostredie je prostredníctvom prekladov asi od polovice 90. rokov 20. storočia v pozitívnom zmysle slova konfrontované s výrazne odlišnými formami prezentácie výsledkov vedeckého bádania. Ide o čitateľsky prítlačivé texty, ktoré vznikajú už asi od 70. rokov 20. storočia v západnom kultúrnom prostredí. V týchto textoch sa stretávame napr. s čiernymi dierami, *Big Bangom* – Veľkým treskom, hviezdnu evolúciou, druhým zákonom termodynamiky, teóriou relativity, kvantovou teóriou a s mnohými inými fyzikálnymi javmi, veličinami či zákonmi a pojmami, ktoré my, laici si len ťažko dokážeme predstaviť. Odrádza nás náročná téma, ale aj na prvý pohľad jej komplikované spracovanie. Pri pozornom čítaní v mnohých textoch však zistíme, že v nich dochádza k posunu presne vymedzených a vyhranených pravidiel štýlov neumeleckých textov a štýlov umeleckých textov, čo umožňuje pútavým a zrozumiteľným spôsobom priblížiť laickej verejnosti najnovšie výsledky vedeckého bádania, či už v prírodných, alebo humanitných vedách. Posun smeruje k liberálnejším pravidlám, rozhranie medzi umeleckým a neumeleckým štýlom sa stáva temer *zanedbateľným*. Autori textov pomocou zámerného využívania charakteristík viacerých štýlov (odborného, umeleckého, ale i esejistického) posúvajú hranice tradičných foriem a spôsobov komunikácie vedy s laikom. Takýto štýl ponúka nové možnosti spracovania a sprostredkovania poznatkov z oblasti prírodných vied, umožňuje nadviazať oveľa bližší kontakt s čitateľom, ako to umožňuje výlučne odborný štýl.

Pôvodná slovenská vedecká a odborná literatúra, bohužiaľ, ako keby sa bála experimentovať s hranicami štýlov a tým prísne vymedzuje okruh čitateľov svojich textov. Ale preda sa niektorí o to pokúšajú. V roku 2000 bola pod názvom *ROK 2000: úzkosti a nádeje* publikovaná antológia pôvodných esejí, v ktorých už vidíme posuny v charaktere textu a v téme, t. j.

od literárnoumeleckej a filozofickej problematiky k téme spoločenskej, ekonomickej a prírodovednej. Antológiu zostavila E. Farkašová.

Aj v knihách Paula Daviesa, profesora fyziky na univerzite v Adelaide, svetovo uznávaného kozmológa, nachádzame charakteristiky viacerých štýlov (asi aj preto sa jeho knihy stali bestsellermi). Boli preložené do mnohých jazykov a našli si priaznivcov medzi laickou čitateľskou verejnou.

Čitateľsky zaujímavé texty Paula Daviesa slovenské kultúrne prostredie pozná vďaka prekladom. Pre prekladateľa tieto texty predstavujú „tvrdý“ prekladateľský oriešok nielen preto, že vznikli v úplne odlišnom kultúrnom a jazykovom prostredí, ale aj kvôli osobitému štýlu, ktorý P. Davies využíva na oslovenie prírodovedne laického čitateľa.

Ako sme už naznačili, preklad jeho textov sa problematizuje najmä z pohľadu rozdielnych prístupov ku klasifikácii štýlov v anglofónnom a slovenskom kultúrnom prostredí a typologickej odlišnosti angličtiny a slovenčiny. Slovenčina a angličtina sú kultúrne, spoločensky a geograficky rozdielne a vzdialené jazyky. Sú rozdielne v tradíciách, normách, kolokáciách i frazeológii. Nesprávna interpretácia štýlu originálu a jeho neadekvátne transformácia do textu prekladu môže posunúť pôvodný zámer autora originálu do inej polohy. Toto môže byť rušivým elementom pre čitateľa v prijímaní, štylisticky odlišnom kultúrnom prostredí. Čitateľ v takomto prostredí môže text odmietnuť, alebo naopak pri adekvátnej transformácii štýlu originálu do cieľového jazyka text môže byť pre neho atraktívnym zážitkom. Akceptácia textu v prijímajúcej kultúre je teda v rukách prekladateľa.

Pozrime sa na najvýraznejšie typologické rozdielnosti medzi angličtinou a slovenčinou z pohľadu štylistickej, lexikálnej a morfolologickej ekvivalencie, aby sme ich následne cez prizmu výrazovej ekvivalencie či posunov demonštrovali v texte originálu *The Last Three Minutes* a v jeho slovenskom preklade *Posledné tri minúty*.

Z pohľadu lexikálnej ekvivalencie si treba uvedomiť, že slovanské sloveso implikuje oveľa viac informácií ako sloveso anglické, je teda sémanticky bohatšie. To opäť súvisí s typologickým rozdielom medzi angličtinou a slovenčinou, angličtina má nominálny charakter a slovenčina je skôr verbálnym typom jazyka. Na túto odlišnosť by prekladatelia nemali zabúdať a mali by využiť celú škálu jazykových prostriedkov, ktoré im slovenčina ponúka. Angličtina ako analytický jazyk má viac výrazov analytických, viacslovných a súčasne tiež často explicitnejších než slovenčina, jazyk syntetický.

Morfologická ekvivalencia odhaľuje systémové rozdiely jazykov. Ide o problémy dotýkajúce sa kategórie čísla, gramatického rodu, osoby, času, vidu či slovesného rodu. Je známe, že v čísle a počítateľnosti substantív nie je medzi angličtinou a slovenčinou zhoda. Častejšie používanie trpného rodu v angličtine ako v slovenčine spôsobuje prekladateľom problémy, pretože niektorí z nich sa nechávajú zviať pôvodným textom a mechanicky preberajú anglickú pasívnu štruktúru.

V oblasti syntaxe je situácia ešte komplikovanejšia. Problematické sa pri preklade javia kondenzované infinitívne konštrukcie, gerundiálne väzby, slovosled, aktuálne vetné členenie, jednočlenné slovesné i neslovesné vety. Vetné kondenzátory sú oveľa bežnejšie v angličtine, čo súvisí s jej nominálnym charakterom a ekonómiou vyjadrovania. Slovenčina, naopak, namiesto infinitívnych, gerundiálnych konštrukcií radšej využíva slovesné tvary. S aktuálnym vetným členením či funkčnou vetnou perspektívou úzko súvisí aj otázka relatívne pevného slovosledu angličtiny v porovnaní s relatívne voľnejším slovosledom slovenčiny. Angličtina aj napriek svojmu relatívne pevnému slovosledu musí občas siahnúť po štruktúrnych zmenách, ktoré jej umožnia zdôrazniť vetný člen. To, čo neočakávame a vymyká sa bežnému štandardu, vyvoláva pozornosť.

Venujme sa teraz rozdielom medzi angličtinou a slovenčinou prostredníctvom Daviesovho textu *The Last Three Minutes* (1994) – *Posledné tri minúty* (1994). Text do slovenčiny preložil Pavel Vilikovský (1941).

Odlíšna klasifikácia štýlov v rôznych kultúrnych prostrediach a ich následné vnímanie ovplyvňuje aj spôsob, akým prekladateľ uvažuje o danom texte, ale aj jeho podobu v cieľovom jazyku, v našom prípade slovenskom. Štýl textov P. Daviesa je, ako sme už uviedli, charakteristický prelínaním postupov charakteristických pre umelecký, esejistický, ale i odborný štýl. Toto prelínanie postupov viacerých štýlov v texte predstavuje pre prekladateľa skutočný „prekladateľský oriešok“. V texte sa to môže realizovať nasledovne: 1. prekladateľ pochopí zámer autora, ktorý je v texte „ukrytý“ prostredníctvom štýlu a následne ho preniesie aj do textu prekladu, 2. pochopí zámer autora, ktorý je v texte „ukrytý“ prostredníctvom štýlu, ale nedokáže ho preniesť do textu prekladu, 3. nepochopí zámer autora, a teda ani jeho štýl, a tak ho neprenesie ani do textu prekladu. Toto je iba veľmi schematický náčrt postupov, ktoré môžu nastať pri preklade textov Paula Daviesa. Pri nesprávnom pochopení jeho svojského štýlu a neschopnosti preniesť ho do cieľového textu ochudobníme slovenského čitateľa o zážitok spoznávania vesmíru.

Vzhľadom na jazykové, kultúrne a stylistické rozdiely medzi jazykmi v procese prekladu nastávajú nevyhnutné posuny a zmeny, ktoré sú

z pohľadu prekladateľa vedomé, ale aj nevedomé. To neznamená, že ide o posuny na informačnej rovine, ale prekladateľovi umožňujú lepšie preložiť text. V preklade textu *Posledné tri minúty* sa podarilo identifikovať nasledujúce posuny a výrazové zmeny:

Uvádzané ukážky posunov a výrazových zmien, pochopiteľne, nie sú jediné, ktoré možno uviesť. Vzhľadom na rozsah príspevku uvádzame iba nasledujúce príklady na ilustráciu problematiky.

Konštitutívny posun:

V prvej ukážke prekladateľ prekladá trpný rod činnou vedľajšou vetou a zvratným slovesom. V druhej ukážke opäť prekladá trpný rod činným.

<p><i>The system inside the container will have reached a uniform temperature - a stable state of maximum entropy <u>referred to as thermodynamic equilibrium.</u> (s.12)</i></p>	<p><i>Systém vo vnútri nádoby nadobudol jednotnú teplotu - stály stav maximálnej entropie, <u>ktorý sa označuje</u> ako termodynamická rovnováha. (s. 28)</i></p>
<p><i>Individual systems, <u>it was conceded,</u> might be revitalized by external disturbances, but the universe itself had no „outside“ by definition, so nothing could prevent an all-encompassing heat death. (s. 12)</i></p>	<p><i><u>Uznávali síce,</u> že jednotlivé systémy by sa mohli oživiť zásahmi zvonka, ale zo samej podstaty veci vyplýva, že vesmír nijaký vonkajšok nemá, a tak všeobjímajúcej teplej smrti nemôžeme nič zabrániť. (s. 29)</i></p>

V porovnaní s angličtinou sú trpné konštrukcie v slovenčine menej frekvencované. Do slovenčiny prekladáme anglický trpný rod najčastejšie činným rodom.

Infinitívne tvary v angličtine fungujú ako kondenzátory, prekladateľ tento tvar nahrádza vedľajšou vetou účelovou.

<p><i>In the second place, a light star cannot generate internal temperatures high enough to synthesize iron, and hence to unleash a catastrophic implosion. (s. 46)</i></p>	<p><i>Po druhé, ľahká hviezda nemôže vyvinúť takú vysokú teplotu, <u>aby došlo k syntéze železa</u>, a teda ani rozpútať katastrofické zmršťovanie. (s. 61)</i></p>
--	---

Gerundiálne (-ingové) väzby v angličtine fungujú ako kondenzátory, prekladateľ prekladá túto väzbu vedľajšou vetou.

<p><i>The shrinkage is remorseless, and continues until the star is compressed to the size of a small planet, <u>becoming</u> an object known to astronomers as a white dwarf. (s. 48)</i></p>	<p><i>Scvrkávanie je neľútostné a pokračuje, až kým hviezda nie je stlačená do veľkosti malej planéty <u>a nastane sa</u> objektom, ktorý astronómovia poznajú ako bieleho trpaslíka. (s. 63)</i></p>
--	---

Uvedené ukážky sú typickým príkladom toho, ako prekladateľ systémove pristupuje k prekladu trpných konštrukcií, infinitívnych a gerundiálnych (-ingových) tvarov, ktoré v angličtine plnia funkciu kondenzátorov. Prekladá ich vedľajšími vetami a trpný rod sa snaží prekladať činným rodom a zvratnými tvarmi.

Výrazová zhoda:

Prekladateľ adekvátne vystihol nielen významový (sémantický) invariant originálu, ale podarilo sa mu dosiahnuť aj štylistickú adekvátnosť v preklade.

<p><i>The basis of this apocalyptic pronouncement was the so-called second law of thermodynamics.</i></p>	<p><i>Základom tohto apokalyptického vyhlásenia bol takzvaný druhý zákon termodynamiky. (s. 26)</i></p>
---	---

(s. 9)	
<i>We don't see them, because their appearance is only fleeting, but what we normally think of as empty space is really teeming with hordes of such temporarily particles - not just photons, but electrons, protons, and everything else. (s. 31)</i>	<i>Nevidíme ich, lebo sa zjavujú iba letmo, ale to, čo zvyčajne považujeme za prázdny priestor, sa v skutočnosti priam hmýri hordami takých dočasne jestvujúcich častíc nielen fotónov, ale aj elektrónov, protónov a všetkých ostatných častíc. (s. 47)</i>
<i>A good example lies right on our cosmic doorstep - the sun, which continuously pours heat into the cold depths of space. (s. 11)</i>	<i>Dobry príklad leží priamo na našom kozmickom prahu - Slnko, ktoré ustavične leje teplo do studených hĺbín kozmického priestoru. (s. 28)</i>
<i>There is a final strand of evidence that confirms the theory of a hot dense cosmic origin. (s. 26)</i>	<i>Jestvuje ešte posledné pradené dôkazov, ktoré potvrdzujú teóriu o horúcom a hustom pôvode vesmíru. (s. 42)</i>

Výrazová (štylistická) individualizácia:

Preklad je nielen reprodukčná, ale aj tvorivá činnosť. Prejavuje sa v ňom idiolekt prekladateľa a jeho schopnosť vyriešiť aj problematické miesta originálu.

<i>Of course, nobody has any idea how or whether these intrepid beings could accomplish this <u>feat</u>. (s. 138)</i>	<i>Pravdaže, nik nemá potuchy, či a ako by tieto neohrozené bytosti mohli ten <u>husársky kúsok</u> vykonať. (s. 146)</i>
<i>Should we have a proprietary <u>concern</u> for the destiny of these weird entities? (s. 106)</i>	<i>Mal by nám vlastnícky <u>ležať na srdci</u> osud týchto čudných zjavov? (s. 115)</i>
<i>Although the idea remains highly</i>	<i>Hoci táto myšlienka zostáva pre-</i>

<i>conjectural...</i> (s. 137)	<i>važne v ríši výmyslov...</i> (s. 145)
<i>With the exception of black holes, all other structures have long since been seared into <u>nonexistence</u>.</i> (s. 122)	<i>Všetky ostatné štruktúry okrem čiernych dier už dávno zhoreli na <u>ničové nič</u>.</i> (s. 130)
<i><u>He proposed</u> that the stretching of the light waves is due to the fact that the universe is expanding.</i> (s. 20)	<i><u>Vyrukoval s názorom</u>, že natiiahnutie svetelných vln zapríčiňuje skutočnosť, že vesmír sa rozpína.</i> (s. 37)

Výrazové zosilnenie v preklade:

Z textových ukážok vyplýva, že prekladateľ má tendenciu k výrazovému zosilneniu, čo spôsobuje zvýšenú expresivitu prekladu v porovnaní s originálom.

<i>The place: Earth. Across the planet a despairing population attempts to hide. For billions there is <u>nowhere to go</u>.</i> (s. 1)	<i>Miesto: Zem. Zúfalé obyvateľstvo na celej planéte sa pokúša skryť. Miliardy ľudí sa <u>nemajú kam podieť</u>.</i> (s. 19)
<i>Directly above ground zero, <u>the sky splits open</u>.</i> (s. 2)	<i>Priamo nad bodom dopadu sa <u>obloha rozďavuje dokorán</u>.</i> (s. 20)

Výrazové zoslabenie v preklade:

Pod vplyvom odlišnosti jazykov pri neexistencii ekvivalentu v cieľovom jazyku nastáva zoslabenie výrazu použitím všeobecnej lexémy.

<i>Some of the molten eject falls into the ocean, raising <u>huge tsunamis</u> that add to the spreading turmoil.</i>	<i>Časť vyvrhutej roztavenej hmoty padá do oceánu a vyvoláva <u>obrovské vlny</u>, ktoré ešte zväčšujú šíria-</i>
---	---

(s. 2)	ce sa besnenie. (s. 20)
--------	-------------------------

Výrazová (štylistická) inverzia:

Funkčným premiestňovaním výrazových prvkov originálu na iné miesto v texte prekladateľ znižuje, alebo neutralizuje štylistickú hodnotu výrazu.

<i>The sun's planets will face a hard time, some four billion years down the track, as the increased heat flux assails them. (s. 47)</i>	<i>O nejaké štyri miliardy rokov nastanú pre planéty Slnka ťažké časy, keď na ne zaútočí zvýšený prúd tepla. (s. 62)</i>
<i>By observing infrared radiation rather than visible light, astronomers looking at this nebula have recently glimpsed stars in the very first stages of formation, still surrounded by obscuring gas and dust. (s. 49)</i>	<i>Vďaka tomu, že astronómovia sa pri pozorovaní tejto hmloviny sústredili skôr na infračervené žiarenie ako na viditeľné svetlo, podarilo sa im zazrieť hviezdy v celkom prvých štádiách utvárania, keď ich ešte zacláňa okolitý plyn a prach. (s. 64)</i>
<i>The end of the universe will not come when the cosmic lights go out, however, for there is another source of energy even more powerful than nuclear reactions. (s. 50)</i>	<i>No keď kozmické svetlá zhasnú, nebude to znamenať koniec vesmíru, lebo jestvuje iný zdroj energie, ešte mohutnejší ako jadrové reakcie. (s. 65)</i>
<i>However, there may be billions or even trillions of years for our descendants to prepare for the final holocaust. (s. 123)</i>	<i>No naši potomkovia sa na nekončnú holokaust budú môcť pripravovať miliardy či dokonca bilióny rokov. (s. 132)</i>

Z porovnávacej analýzy originálu a prekladu vyplýva, že P. Vilikovský ako prekladateľ textu si bol vedomý typologických rozdielností medzi angličtinou a slovenčinou z pohľadu štylistickej, lexikálnej a morfolo-
gickej.

kej ekvivalencie. Uvedenie si uvedených ekvivalencií mu umožnilo zvoliť si vhodnú prekladateľskú stratégiu. Prekladateľská stratégia, pre ktorú sa P. Vilikovský rozhodol, mu umožnila citlivo narábať s výrazovými posunmi, hoci preklad uvedených ukážok je emocionálnejší, expresívnejší, hovorovejší a explicitnejší než originál, ako to dokumentuje porovnanie i prehľad výrazových posunov. Tento fakt nepovažujeme za chybu, chápeme to ako jedno z možných prekladateľských riešení. Z Vilikovského prekladateľskej stratégie možno dedukovať jeho schopnosť tvorivo pracovať s jazykom originálu, ale i jeho schopnosť využívať všetky jazykové prostriedky cieľového jazyka na dosiahnutie predpokladaného zámeru autora východiskového textu, t. j. poskytnúť laikovi estetický zážitok aj pri takej komplikovanej téme, akou je kozmológia a fyzika.

Nielen preklady Daviesových textov, ale i preklady podobných textov, v ktorých dochádza k prelínaniu viacerých štýlov (odborného, umeleckého, esejistického), môžu obohatiť tradičný slovenský spôsob prezentácie výsledkov vedeckého bádania. V slovenskom kultúrnom prostredí sa ešte stále na prezentáciu vedy preferujú iba charakteristické postupy odborného štýlu, čím sa limituje okruh čitateľov. Prelínanie štýlov v textoch, pojednávajúcich o „ťažkých“ témach z oblasti prírodných vied, ponúka nové spôsoby komunikácie vedca s laickým čitateľom a rozširuje okruh čitateľov.

Pramene:

DAVIES, P. : *The Last Three Minutes*. New York: Basic Books, 1994.

DAVIES, P. : *Posledné tri minúty*. Bratislava: Archa, 1997. (Preložil P. Vilikovský).

Bibliografia:

BILOVESKÝ, V.: *Termín a/alebo metafora?* (preklad anglicky písaných neumeleckých textov s umeleckými prvkami). Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2005.

KNITTLOVÁ, D.: *K teorii i praxi překladu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.

POPOVIČ, A.: *Preklad a výraz*. Bratislava: SPN, 1968.

POPOVIČ, A.: *Interpretácia umeleckého textu*. Bratislava: SPN, 1981.

URBANOVÁ, L. – OAKLAND, A.: Úvod do anglické stylistiky. Brno: Barrister&Principal, 2002.